

Derik İlçesi Halhalı Zeytin Üretiminin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi

Gülbin Abatay¹

Zerrin Karakuzulu²

Özet

Bu çalışma, Türkiye'nin Halhalı Zeytin çeşidinin orijini olan Derik ilçe merkezinde yürütülmüştür. Çalışmada, bölgenin önemli geçim kaynağı olan Halhalı Zeytin çeşidinin kırsal kalkınma bağlamında değerlendirilmesi ve yerleşmenin mekânsal gelişiminden olumsuz etkilenen zeytin alanlarının korunmasına yönelik planlamaların hazırlanması amaç edinilmiştir. Öncelikle araştırma sahasında bu çeşidin üretilebilmesini destekleyen coğrafi şartlar ele alınmıştır. Yüzey şekilleri, iklim, hidrografik özellikler ve toprak özellikleri açısından konu irdelenmiştir. Derik ilçe merkezinde zeytin tarımını destekleyen en önemli topografik ünite ilçe merkezini kuzeyden çevreleyen dağlık alandır. Çünkü Eosen yaşı bu kalker alanlar, ilçe merkezini kuzeyden gelen rüzgârlara karşı korumaktadır. Çalışma sahasının iklimi Akdeniz iklim özelliklerine benzer nitelikler taşımaktadır, dolayısıyla iklim koşulları açısından destekleyicidir. Hidrografik açıdan Zeytinpınar Deresi ve Gap Deresi sulama amaçlı değerlendirilmektedir. Sahada Kireçsiz Kahverengi orman topraklarının ve Kahverengi orman topraklarının yaygın olması da pedolojik açıdan zeytin üretimini desteklemektedir. Daha sonra Arg GIS 10.5 yazılımı kullanılarak zeytin üretim alanları belirlenmiştir.

Son aşamada, kırsal kalkınma bağlamında zeytinin ilçeye ekonomik katkısının artırılmasına ve yeni üretim alanlarının belirlenebilmesine, sürdürülebilirlik açısından da korunmasına yönelik planlama önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın yerel yöneticilere ve planlamacılara, tarım alanlarının korunması hususunda altlık veri oluşturması ümit edilmektedir. Halhalı Zeytin çeşidinin orijini olan Derik Coğrafi ünitesindeki üretim alanlarının, CBS kullanılarak tespiti, kırsal kalkınma bağlamında değerlendirilmesi, hem zeytin alanlarının korunması konusunda farkındalığı arttıracak hem de literatüre katkı sağlayacaktır.

1 Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, gulbin.abatay1@ogr.sakarya.edu.tr, 0009-0007-6039-0417.

2 Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Sakarya, zkarakuzulu@sakarya.edu.tr, 0000-0002-3642-6922.

Giriş

Kırsal alanlarda yaşayan insanların genelinin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Hayatlarını idame ettirebilmek için insanlar toprağı işler ve mahsul elde ederler. Bu sirkülasyona devam etmelerinin temel iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki ticari anlamda para kazanmakken diğeri ise günlük besin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Kırsal alanlarda topraktan elde edilen mahsuller geleneksel ürün niteliğı taşımaktadır. Geleneksel ürünlerin üretimi esnasında ekipman yetersizliğı, pazarlama alanının bölgesel olarak kalması gibi faktörler, akabinde birçok zorluğı ortaya çıkartmaktadır. İşte bu noktada Kırsal kalkınma olgusu, bu gibi problemlerin ortadan kalkmasında önemli rol oynamaktadır. Çünkü kırsal kalkınma dediğimiz kavram *kırsal alanda yaşayan ve geçimini ağırlıklı olarak tarım sektöründen sağlayan toplum kesimlerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve göneng düzeylerinin yükseltilmesi, kırsal alanlar ile diğere bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılığının azaltılması, tarımsal yapının iyileştirilmesi, tarımsal üretimin sanayi ile bütünleştirilmesi, işsizliğin azaltılması, göçün önlenmesi amaçlarını taşımaktadır (Özkan, 2007:).* Bu bağlamda Kırsal Kalkınma sadece tarımsal bir gelişmenin öncelliğini yapmıyorken, bölgedeki insanların sosyal yaşamlarını, ekonomik büyümelerini sağlayarak gelişmiş toplumlar statüsüne ulaşması noktasında bütünleşik bir süreci kapsamaktadır. Geleneksel ürün üretim noktasında kırsal alanları çok yönlü etkilediğı söylenebilir. Aşağıda yer alan *Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanan ve 2011 yılında tamamlanan Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013, 9. Kalkınma Planı ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi kapsamında, AB Katılım Öncesi Mali Yardımlarına (IPARD) eşleştirme amacı ile hazırlanmıştır. Kırsal kalkınma planı tedbir faaliyetleri dört ana stratejik amaç altında toplanmıştır.*

1. *Ekonominin geliştirilmesi iş olanaklarının artırılması,*
  - Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi önceliğı altında; agro-turizm, kültür köyü, konaklama işletmeciliğı, ilçe turizm paketinin hazırlanması vb faaliyetler,
2. *İnsan kaynaklarının, örgütlenme düzeyinin ve yerel kalkınma kapasitesinin geliştirilmesi,*
3. *Kırsal alan fiziki altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması,*
4. *Kırsal çevrenin korunması ve geliştirilmesi,*
  - Korunan alanların yönetimi ve geliştirilmesi kapsamında; eko-turizm ve uygulama planlarının hazırlanması faaliyetleri (Pekizoğlu, 2012).

Dünya da ve Türkiye’de Kırsal kalkınma türleri incelendiği zaman çoğunlukla sürdürülebilir tarım ile kırsal turizmin birbiriyle entegre olarak alana fayda sağlanması hedeflenmektedir. Geçimini tarım sektörü ile devam ettiren insanlar toprağı işlerken bunun sürdürülebilirliğini bir taraftan sağlarken diğer taraftan da getirisinin fazla olması için alanın doğal ve beşeri turistik alanlarını kırsal turizm ile bütünleştirmektedir. Nitekim kırsal turizm ile sürdürülebilir tarım bütünleştiği zaman alanın kırsal kalkınma boyutunda sosyal, ekonomik, politik ve siyasi bağlamda da kalkınmasına öncülük sağlamaktadır. Yani *Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramı doğal üretim kaynaklarının “korunarak geliştirilmesini” ve böylece verimli kılınmasını, kalkınma ile doğal kaynak dengesinin gözetilmesini, kalkınma süreçlerinde doğal ve çevresel değerlerin korunmasını, kalkınmanın ve doğal kaynakların yararının gelecek kuşaklara aktarılmasını ve istikrarlı gelir ve yaşam güvencesinin oluşturulması ile hem kent hem de kırsal toplumları için temel bir gelişmenin sağlanmasını tanımlamaktadır* ((Anonim 2000, 3) Pekizoğlu, 2012).

Sürdürülebilir kalkınma ve kırsal turizmin Dünyada ve ülkemiz de örnekleri bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışma sahasına bakıldığı zaman, Derik gibi küçük yerleşim yerlerinde insanların temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık üzerine inşa edilmiştir. Bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması, insanların hayatlarını devam ettirmesine fayda sağlamaktadır. Bu noktada, Derik gibi tarihi ve doğal turistik kaynaklara sahip olan bir sahada, mevcut tarımsal potansiyelin, turizm ile bütünleştirilmesi, kırsal kalkınma açısından oldukça faydalı olacaktır. Kırsal Kalkınmanın asıl amacı bir bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan gelişimini sağlamak iken Derik bu amaca hizmet edebilecek bir kırsal alan özelliği taşımaktadır.

Amaç

Derik ilçe merkezinde Halhalı Zeytini üretimi yapılmaktadır. Aynı zamanda Derik sosyal ve ekonomik açıdan gelişmişliğini tamamlamayan bir saha özelliği taşımaktadır. Tarım alanlarının geniş araziye sahip olması ve turizm kaynaklarının da oldukça fazla olmasından ötürü kırsal kalkınma çalışmalarının yapılması için uygun bir saha örneğidir. Bu bağlamda Derik’in çalışma alanı olarak seçilmesinin temel amacı, Halhalı zeytin üretiminin sürdürülebilirliğini sağlamak ve kırsal turizm ile entegrasyonunu sağlayıp sahanın çok yönlü gelişimini desteklemek için yapılabilecekleri belirleyip öneri olarak geliştirmektir. Bu sayede sahada yaşayan insanların yaşam koşullarının iyileşmesi, ekonomik refah seviyelerinin yükselmesi ve en önemlisi göçün azalıp, işsizlik probleminin ortadan kalkması söz konusu olabilecektir. Çalışmanın amacı Derik’in Halhalı zeytini özelinde sahip olduğu potansiyeli

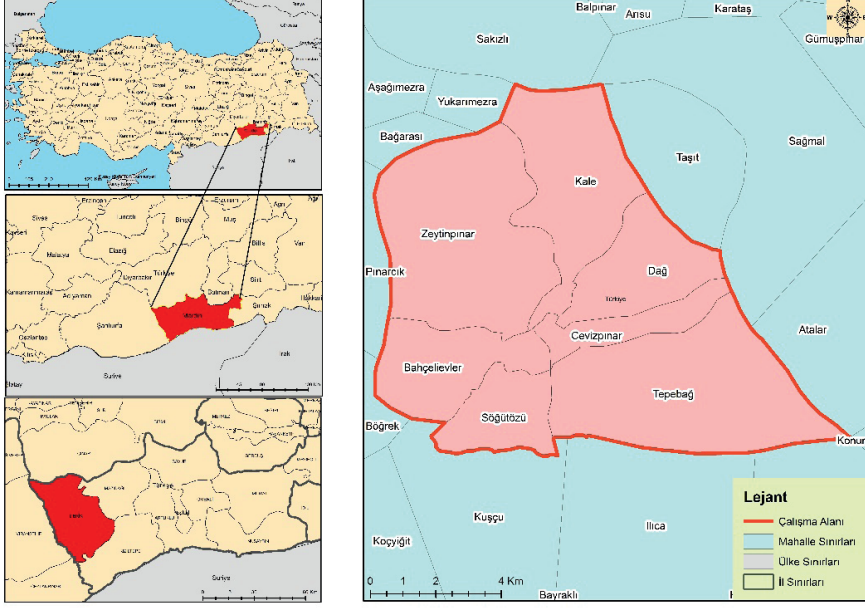
belirlemek ve bu potansiyel ölçüğünde Derik'in kırsal kalkınmasına ve zeytin alanlarının korunmasına katkı sağlayabilecek çözüm önerileri sunmaktır.

Yöntem ve Materyal

Çalışmanın amacına uygun olarak zeytin alanlarının yıllar içindeki alan bazı değişimlerini ortaya koyabilmek için Corin'den 1990 ve 2018 yıllarına ait veriler Arg GIS 10.5 yazılımıyla haritaya dönüştürülüp Arazi Kullanım Haritası oluşturularak durum tespiti yapılmıştır. Çalışma sahasına ait mevcut zeytin alanları ve zeytin tahsis alanlarının tespiti için Google Earth Pro programında çizilen saha verileri Kmzl verisi olarak Arc GIS 10.5 programında arazi kullanımı verileri düzenlenip kullanıma hazır hale getirilerek tek bir veri havuzunda toplanmış olup, harita formatına dönüştürülmüştür.

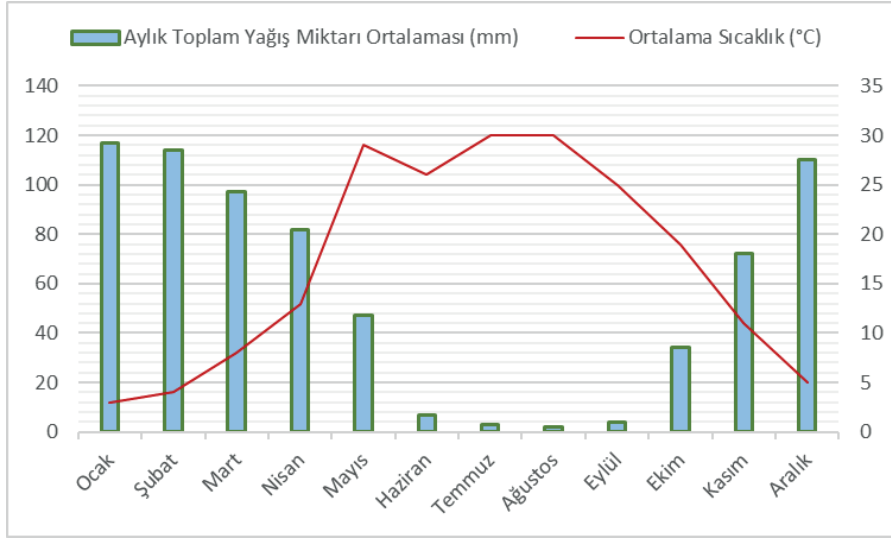
1. Çalışma Sahasının Lokasyonu Ve Zeytin Üretimini Destekleyen Coğrafi Şartlar

Çalışma sahasını oluşturan Derik ilçesi Mardin ilinin kuzeybatısında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Alt Bölümünün başladığı noktada yer almaktadır. Derik İlçesini; Batı ve Güneybatıdan Şanlıurfa ilinin Viranşehir ve Ceylanpınar ilçeleri, Kuzeyden Diyarbakır'ın Çınar ilçesi, Güney ve Doğudan ise Kızıltepe ve Mazıdağı ilçeleri çevrelemektedir (Şekil 1). İlk belediye teşkilatı 1874'de kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanına kadar Diyarbakır'a bağlı iken 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Mardin il sınırlarına dâhil edilmiştir. Mardin ilinin 10 ilçesinden biridir. 2021 TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre nüfusu 62.203 olarak belirlenmiştir. İlçe merkezinin nüfusu da TÜİK 2022 verilerine göre 22,671'dur (TÜİK, 2023).

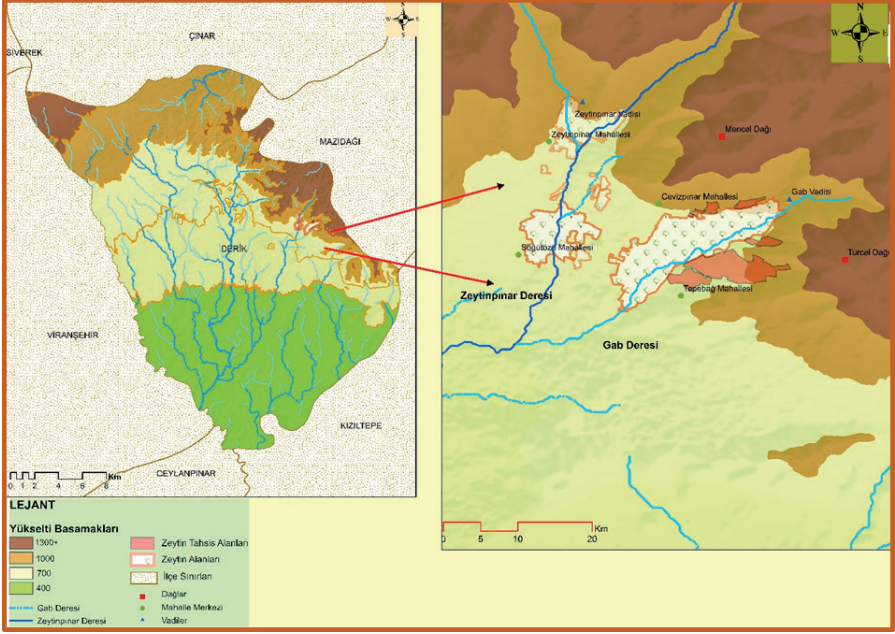
Şekil 1. Derik Lokasyon Haritası.

Çalışma sahasının iklimi Akdeniz iklim özelliklerine benzer nitelikler taşımaktadır. Yazlar sıcak ve kurak kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir (Çizelge 2). Yazın çalışma sahasının Basra AB merkezinin etkisi altına girmesiyle birlikte sıcaklıkta önemli artış, yağış miktarında ise önemli düşüş yaşanmaktadır. Bu etkenlerden ötürü yazın su seviyesinde ciddi anlamda düşüş yaşanmaktadır. Derik'in yeryüzü şekillerinin farklı morfolojik ünitelerden oluşması, yükselti faktörüne bağlı olarak yağış miktarının kısa mesafelerde değişkenlik göstermesine sebep olmaktadır. Yükseltinin artış gösterdiği yerlerde yağış miktarının arttığı, yükseltinin azaldığı yerlerde yağış miktarının azaldığı gözlenmektedir (MGM, 2022).

Çizelge 2. 1941-2021 Yılları Arası Ortalama Sıcaklık Ve Yağış Miktarı Grafiği (MGM, 2022).

Zeytin alanları Derik ilçe merkezinde Zeytinpınar vadisi ve Gab vadilerinde yetişmektedir. Yükselti çok kısa mesafelerde değişkenlik göstermekle birlikte en düşük 400 m, en yüksek 1200 m arasında değişmektedir (Şekil 2). Derik ilçe merkezinde zeytin tarımını destekleyen en önemli topografik ünite, ilçe merkezini kuzeyden çevreleyen dağlık alandır. Çünkü Eosen yaşlı bu kalker alanlar, ilçe merkezini kuzeyden gelen rüzgârlara karşı korumaktadır. Bu durum sahanın bir mikroklima alanı olmasına sebep olmuştur (Erdoğan, 2018). Zeytinlerin yetiştiği toprak tipi; Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları ve Kahverengi Orman Toprakları olmak üzere iki grupta yer almaktadır. Zeytin normal şartlarda Akdeniz İklim bölgesi ürünü olmasına rağmen Derik'te yetişmesinde yukarıda bahsi geçen 3 ana etken söz konusudur.

Şekil 2. Çalışma Sahasının Fiziki Haritası (Google Earth ve Arc GIS 10.5 yazılımı ile oluşturulmuştur).

1.1. Bulgular

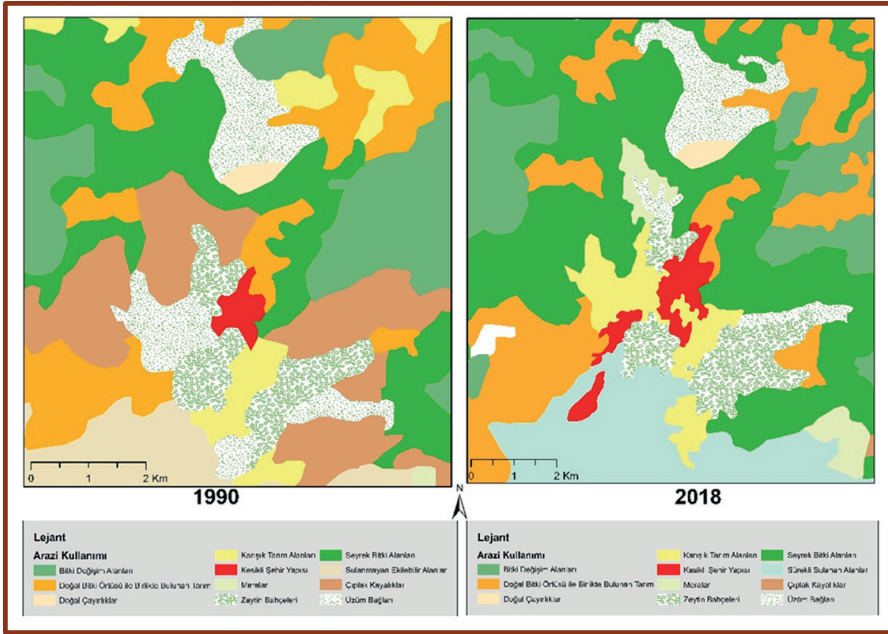
Mardin merkez, Derik, Kızıltepe, Nusaybin ve Yeşilli ilçelerinde 812 hektar alanda 2.500 ton zeytin üretilmekte olup, Mardin ili bu üretimi ile GAP Bölgesi zeytinci illeri arasında 3. sırada yer almaktadır. Derik ilçesinin, Mardin ili toplam zeytin alanı içindeki payı %75, üretimi içindeki payı %91 olup, Derik'te yüzyıllardan beri yetiştirilen Halhalı çeşidine ait zeytin bahçeleri, günümüzde yaşlanmış, verimden düşmüştür (Anonim, 1991; 2004). Derik'te sentetik kimyasallar kullanılmadan üretilen zeytin, genellikle yeşil sofralık olarak tüketilmekte, bir kısmı da Arap ülkelerine ihraç edilerek ilçenin ekonomisine önemli bir katkı sağlanmaktadır ((Anonim, 2004) Doran vd., 2008).

Derik, Güneydoğu Anadolu'da zeytin yetiştirilen önemli bir merkezdir. Yörede 130.000'den fazla zeytin ağacı vardır. Bunların 10.000'i henüz meyve vermemektedir. Derik'te yetiştirilen zeytin çeşitleri Halhalı, Zoncuk, Belluti, Mavi, Melkebaşı'dır. Bölgede en yaygın olarak yetiştirilen çeşit Halhalı'dır (Efe ve vd., 2013). Derik'te 60 civarında tarihi zeytin bahçesi bulunmaktadır. Bu yerel çeşit tarihi zeytinler, toplam 11.661 da civarında bir alanda üretilmektedir. Ağaçlarının ortalama ömrü 900 yıl olarak belirtilmektedir (Özçelik, 2016). Halhalı zeytinin orijini Mardin İlinin Derik ilçesidir. Verimi orta düzeydedir.

Soğuğa karşı aşırı duyarlı değildir. (Zeytincilik Araştırma Enstitüsü, 2006-ss.20). Mardin ilinde yapılan çalışmalar sonucunda, alınan meyve örneklerinin yağ analiz sonuçlarına göre; Toplam yağ oranı ortalama %25 ile Derik Halhalı çeşidinde bulunmuştur. En yüksek Oleik asit değeri % 69,4 olarak tespit edilmiştir (Ay, 2018-ss.67).

- 1990-2018 yılları arasındaki Arazi Kullanım Haritası incelendiğinde zeytin alanlarının yerleşmeye açılmış olduğu görülmektedir. Buda Derik'in zeytin bahçelerinin tehdit altında olduğunu göstermektedir (Şekil 3).

Şekil 3. 1990 ve 2018 Yılları Arazi Kullanım Haritası.

Şekil 4. Google Earth Uydu Görüntüsü, 2004-2022.

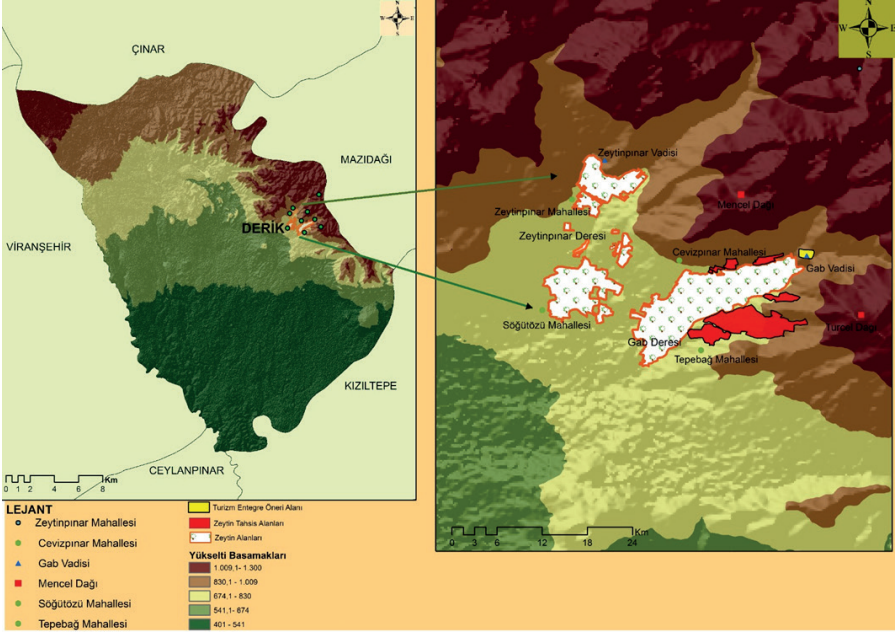
- Son yıllarda Küresel İklim değişikliği sonucu ortaya çıkan su yetersizliği Derik'te zeytin yetişen alanların azalmasında etkili olmaktadır (Şekil 4).
- Zeytin Akdeniz İklim indikatörü olmasına rağmen ilçenin kuzey kesimini oluşturan Eosen yaşlı kalker silsilesi zeytinliklerin kuzeyden gelen soğuk rüzgâra karşı korumaktadır.
- Zeytin, ışığı seven bir bitki türü olması münasebetiyle, soğuk olan bölgelerde, güney yamaçlarda zeytin yetiştiriciliği yapılmaktadır ve Derik bunun güzel bir örneği konumundadır.
- Sulama imkânının az olması tarım alanları ve zeytin alanları için biyolojik tehdit halini almıştır.

Derik ilçe merkezinde hali hazırda Halhali zeytin üretimi imkanlar dâhilinde sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bulgular kapsamında değindiğimiz, avantaj ve dezavantaj yaratan özellikler göz önünde bulundurularak, eldeki bu önemli argümanın kırsal kalkınmayı sağlamak amacıyla en rasyonel şekilde değerlendirilebilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak, günümüzde, küreselleşen dünya dinamikleri göz önüne alındığında artık salt tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin tek başına yeterli olmadığı gözlenmektedir. Bu nedenle sahaya özgü tarım ürünlerinin, tarım ürünlerinin işlenmesinde kullanılan geleneksel üretim yöntemlerinin, sahanın doğal ve beşeri turistik kaynaklarının birlikte değerlendirilerek, kırsal turizm ile de entegre edilmesi, kırsal kalkınmaya ivme kazandıracaktır.

1.1.1. Sonuç ve Öneriler

- Sonuç olarak Derik'te kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi ve sürdürülebilir olması için Halhalı Zeytini son derece önemlidir. Mevcut zeytin alanları korunmalı, yerleşim alanları tarafından amaç dışı kullanımına müsaade edilmemelidir.
- Derik Ovası Sulama Projesi kapsamında zeytin alanlarının sulanabilmesine yönelik ek bir proje geliştirilebilir. Zeytin için pilot uygulama alanları oluşturulmalı, kaliteyi koruyarak verimi artırmak için çalışmalar yapılmalıdır. Zeytin alanlarının artmasını sağlamak amacıyla çiftçiler eğitilmeli ve teşvikler sağlanmalıdır.
- Zeytinpınar, Bahçelievler, Cevizpınar mahallesi ve Kale mahallesinde zeytin alanlarının yerleşmeler tarafından amaç dışı işgal edildiği tespit edilmiştir. Buradaki mevcut alanların korunması önemlidir. Tarıma elverişsiz dağ yamaçları yerleşim için kullanılabilir.

- Zeytinpınar mahallesi, Kale mahallesi Cevizpınar mahallesi, Tepebağ mahallesi ve Bahçelievler mahallesinin bir kısmı korunmaya alınmalıdır ve kesinlikle imar izni verilmemelidir. Buradaki mevcut tarihi doku da muhakkak korunmalıdır. Gerekirse restore edilecek meskenler belirlenmeli ve turizm için görsel peyzaj açısından çekici hale getirilmelidir.
- Diğer zeytin çeşitlerinden ziyade coğrafi işaret alabilmesi için saf Halhalı zeytini değerlendirmeli ve öne çıkarılmalıdır. Kademeli olarak diğer zeytin türleri azaltılabilir.
- Bu tarihi değere ve biyolojik çeşitliliğe gereken önem verilmeli, yetiştirme alanları ve ekosistemi korunmalı, genetik, rezerv amaçlı olarak tohum bankalarımızda korunma altına alınmalı ve biyo kaçakçılıkla yurtdışına yasal olmayan yollardan çıkarılmasına izin verilmemelidir (Özçelik, 2016).
- Soğuk sıkım üretim yöntemi mutlaka korunmalıdır. Turizm ile entegre edilebilecek, geleneksel üretim yöntemlerinin deneyimlenebileceği yöre mimarisi ile uyumlu küçük atölyeler açılmalıdır. Bu atölyelerde kadın iş gücü istihdam edilmelidir. Bu süreç tamamlanıncaya kadar mevcut tesiste üretim yapılabilir ancak, Halhalı zeytini dışında başka yerden zeytin alınmamalıdır. Atölyeler için tabiat parkı içerisinde de yanda gösterilen haritada belirtilmiş olan alan önerilebilir. Burada sabunun, zeytinin geleneksel üretim yöntemleri uygulamalı olarak turistlere gösterilebilir (Şekil 5).

Şekil 5. Çalışma Sahası Turizm Entegre Alanı Öneri Alanı Haritası.

- Geleneksel yöntem ile üretilen zeytin ve zeytinyağı özel logo ve özel şişe tasarımı ile pazara sunulmalıdır. Ulusal basında ses getirecek reklam ve tanıtımlar yapılmalıdır. Yerel yönetimler ürünün pazarlanabilmesi için yöresel ürün satış merkezi oluşturmalıdırlar ve bu merkezden satış yapılabilmesi için merkez adına sosyal medya hesapları oluşturmalıdırlar.
- Yöre de çok az kişinin geleneksel yöntemler ile yaptığı doğal sabun üretimi kültürel miras olarak aktarılmalıdır. Bunun için Halk Eğitim kursları bünyesinde eğitimler verilmelidir. Üretilen sabunlar açılacak yöresel ürünler merkezin de satışa sunulabilir.
- Sabun üretim aşamaları turizm destinasyonları arasına dâhil edilerek, Ürgüp'e gelen turistlerin toprak kap yapımını deneyimledikleri gibi Derik'e gelen turistlerin de uygulamalı sabun üretim aşamalarına katılım sağlanabilir.
- Doğal ve geleneksel üretim tarzı korunmalıdır.
- Son cümle olarak zeytin üretimi artırılmalı, geleneksel üretim yöntemleri korunmalı, tarım turizm ile entegre hale getirilmelidir. Derik'in kırsal kalkınması için bu üç nokta önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ay, M.; Derik İlçesinde (Mardin) Yetiştirilen Yerel Zeytin Çeşitlerinin Bazı Morfolojik, Fenolojik, Pomolojik ve Kimyasal Özelliklerinin Belirlenmesi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2018, Şanlıurfa.
- Doran, İ.; Koca, Y.K.; Pekkolay, B.; Mungan, M. Derik Yöresi Zeytinliklerinin Beslenme Durumunun Tespiti. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 2008, 21 (1), 131-138.
- Efe, R.; Soykan, A.; Cürebal, İ.; Sönmez, S. Dünyada, Türkiye’de, Edremit körfezi Çevresinde Zeytin ve Zeytinyağı. Edremit Belediyesi Kültür Yayınları 2013, No: 7.
- Erdinç, E.; Derik (Mardin) İlçesinin Güneyindeki Volkanik Sahanın Jeomorfolojisi. T.C Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)2018, Şanlıurfa.
- T.C. Çevre Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. <https://www.mgm.gov.tr/>. (26.09.2023).
- Özçelik, H.; Derik Zeytini Ve Zeytinlikleri. SDÜ Bilim Dergisi 2016, (E-Dergi), Sayı: 11 (2): Ss. 133-135.
- Özkan, E.; Türkiye de Kırsal Kalkınma ve Politikaları ve Kırsal Turizm. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimi) Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi 2007, Ankara.
- Pekizoğlu, F.; Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma Kavramı İçinde Tarım-Turizm-Kırsal Alan İlişkisi ve Sonuçları, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 2012, 14 (22): 83-92.
- TÜİK., biruni.tuik.gov.tr/medas/.(18.12.2023).
- Zeytin Yetiştiriciliği.;T.C. Tarım ve Köy işleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Zeytincilik Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü 2006. İzmir.